

MATIJA VLAČIĆ ILIRIK (1520–1575) KAO POVJESNIČAR

Franjo Šanjek

Ime Matije Vlačića,¹ poznatije u latiniziranom obliku »Matthias Flacius Illyricus«, predstavlja cijeli jedan program.

Teolog protestantske obnove, u historiografiji poznatije pod nazivom *Reformacija*,² Lutherov i Melanchthonov prijatelj i kasniji branitelj najtvrdog ogranka luteranizma, Matija Vlačić se istakao mnogim radovima i publikacijama s područja dogmatike, egzezeze i povijesti. Osobito je važan za područje crkvene povijesti u prvih petnaest stoljeća kršćanstva.³

Vlačičevi su povijesni radovi izvrsno dokumentirani i sadržajno raznovrsni. Njegovo historijsko djelo prvi je pokušaj susreta s protivnicima Reformacije tj. s katolicima i to na njihovom vlastitom terenu. Katolički teolozi i povjesničari, baš kao i Vlačić, uporno inzistiraju da se ozbiljnom povijesnom metodom i objektivnim pristupom rješavaju religiozne suprotnosti i kontroverze, naglašujući pritom važnost i značenje apostolske tradicije.

ŽIVOT I DJELOVANJE

Matija Vlačić potječe iz Istre. Rođen je 3. ožujka 1520. u Labinu. Nakon prvih elemenata znanja, stečenih u rodnom kraju u duhu talijanskog humanizma, devetnaestogodišnji Vlačić 1539. napušta domovinu, odlučan da svoju izobrazbu upotpuni pod okriljem njemačkog protestantizma.⁴

Nakon kraćeg zadržavanja u Baselu i upoznavanja s povjesničarima baselskog humanističkog kruga, mladi se Istranin ozbiljno posvećuje studiju hebrejskog jezika i egzegeze; najprije u Tübingenu a zatim u Wittenbergu. S dvadeset četiri godine bio je »magister artium« i profesor hebrejskog jezika. U vrijeme sukoba oko »Interima« (Augsburg, 1548), nepomirljivi Matija Vlačić stavlja se na stranu »gnესio–luterana«, koji se oštro suprotstavljaju pomirljivim stavovima Filipa Melanchtona. Od tog časa Vlačić će se svim sredstvima boriti za zaštitu Lutherove izvorne poruke, sudjelujući s odlučnošću u brojnim protestantskim raspravama.⁵

U razdoblju između 1549. i 1557. Vlačić je profesor u Magdeburgu, a od 1557. do 1561. predaje u Jeni. U tom vrlo plodnom spisateljskom razdoblju naš učenjak aktivno sudjeluje u organiziranju magdeburških *Centurija*. Istovremeno radi i na redakciji svog ponajvećeg historijskog djela kojim obilježava istinsku prekretnicu u historiografiji, *Katalogu svjedoka istine*. Djelo je tiskano 1556. najprije u Baselu, a zatim 1562. u Strasbourgu.⁶ Cjeloviti naslov podsjeća čitatelja na »Katalog svjedoka istine, koji su se prije našeg vremena (tj. prije Vlačićeva vremena) suprotstavili rimskim prvosvećenicima i zabludama papizma«.

Od 1562. do 1567. Vlačić vodi selilački život između Regensburga, Antwerpena i Frankfurta. Na meti je neprekidnih napada protestantskih teologa i građanskih vlasti, koji ga nastoje udaljiti iz Njemačke. U Strasbourgu, koji ga prihvaća 1568, ostat će sve do 1572. godine. Neprijateljstvo i osobni napadi, koji obilježavaju posljednje godine Vlačićeva života, mogu se protumačiti odveć ratobornim karakterom i netrpeljivošću učenjaka iz Istre, njegovom zajedljivom ironijom i žestokim napadima na brojne protivnike. Za ovih lutalačkih godina Vlačića nalazimo, najčešće prurušenog i pod izmišljenim imenima, u Baselu, u Berlinu, u Šleskoj i u Frankfurtu gdje ga zatiče smrt 11. ožujka 1575.⁷

Iako je kao polemičar bezobziran i vrlo neugodan, bilo bi nepravedno ne priznati mu da je bio jedan od stupova Reformacije.

POVJESNIČAR I ISTRAŽIVAČ

Nakon što je na samom početku svoje znanstvene karijere sabrao zbirku svjedočanstava da bi ukazao na *décadenceu* klera potkraj srednjega vijeka, Vlačić se dao na prikupljanje i objavljivanje tekstova historijskog karaktera. Za svojih brojnih putovanja po Njemačkoj i svojih boravaka u gradovima sjeverne i zapadne Evrope naš učenjak marljivo proučava rukopisne zbirke najpoznatijih evropskih knjižnica i transkribira najzanimljivije kodekse.⁸ Čim bi otkrio kakav rijedak tekst ili povijesni dokument od značenja za problematiku kojom se bavio, žuri da ga što prije objavi i podloži sudu javnosti.

Vlačićeve monografije, objavljene na latinskom ili istodobno na latinskom i njemačkom, uvijek počinju uvodnom raspravom u kojoj autor i izdavač iznosi svoju znanstvenu zaokupljenost.

Matija Vlačić ne pripada nijednoj ondašnjoj povijesnoj školi, a kraći boravak mladog Labinjanina u centru protestantskih historijskih studija u Baselu 1539/40. odveć je vremenski daleko od Vlačićeva stvarnog zanimanja za povijesna istraživanja.

Veliki dio svog historijskog opusa učenjak iz Istre duguje svojim otkrićima u mnogim evropskim knjižnicama, bilo da ih je našao osobno ili posredstvom svojih suradnika. Od objavljenih tekstova historijski su najdotjeranije *Centurije*,⁹ u koje je uložio svu svoju neiscrpnu energiju i znanje, unatoč ometanju i stalnim progonima.

Vlačićeva istraživanja usmjerena su proučavanju povijesti Crkve i papinstva. U svom istraživačkom radu zaustavljao bi se na određenim zbivanjima vezanim uz prošlost rimskih biskupa. Tako je 1556. u Baselu tiskana *Chronica universalis* Sulpicija Severa¹⁰ samo zato da naš učenjak svojim čitateljima pokaže kako su se već na prijelazu iz 4. u 5. stoljeće u Crkvi pojavile različite zablude. Vlačić Severovu kroniku preporuča jer sadrži dio istine o Prarcuvi i kršćanstvu prvih stoljeća. Hrvatski povjesničar objavljuje i niz srednjovjekovnih tekstova u kojima se podvrgavaju kritici primat rimskog biskupa, celibat i izopačenost pojedinih crkvenih ličnosti.

U svojim polemičkim izrazito antirimskim zbirka tekstova pod različitim naslovima (Wittenberg 1548, Magdeburg 1552, Basel 1557), Vlačić je prikupio niz podataka u kojima se ukazuje na izopačenost crkvenih ljudi tijekom zadnjih

stoljeća srednjega vijeka. O istoj tematici učeni će Labinjanin 1555. u Baselu tiskati *Antilogia papae*, polemičku raspravu u kojoj je ugradio *De translatione imperii*, proturimski traktat Marsilija iz Padove (+1342).¹¹ Naš humanist u svojoj raspravi tvrdi da je prijenos vlasti djelo Božje. Bog se pritom služi oružjem izabраниh, nasljednim pravom, slobodnim ustupanjem vlasti i slično. Tako je Karlo Veliki, prije no što će ga 800. godine papa Lav III. okruniti carem, svojom pobjedničkom vojskom osvojio velik dio Apenina i primio ostatke Zapadnog Rimskog Carstva iz ruku carice Irene (797–802). Glavni cilj Vlačićeve argumentacije jest da svoje čitatelje uvjeri kako u ovom prijenosu vlasti papa uopće nije sudjelovao i kako je car Zapada (tj. Karlo Veliki) sam čin krunjenja od strane pape prihvatio kao tek uobičajenu religioznu ceremoniju.¹²

KATALOG SVJEDOKA ISTINE

U *Katalogu svjedoka istine*, čije prvo izdanje datira iz 1556. a drugo dopunjeno tiskano šest godina kasnije, Matija Vlačić predstavlja svoju povijesnu sintezu koja je i konačni cilj njegovih historijsko–teoloških istraživanja. Lutherov sljedbenik iz Istre potpuno odbacuje katolički način razmišljanja i argumentaciju koja se zasniva na vjernosti Pracrkvi. Naprotiv, Vlačić se trudi pokazati da se kontinuitet nauke nalazi u reformatora tj. u protestanata. Želi dokazati da ovo »zamačenje« koje postupno zahvaća Rim nije ostavilo traga na svim kršćanima, jer je po njegovu mišljenju »uvijek postojao znatan broj razboritih učitelja (doctores) i slušača (auditores) na našoj strani«, tj. preteča Reformacije koji nisu držali stranu neprijatelja odnosno katolika.

U predgovoru *Kataloga* ističe se da je ponekad vrlo teško uočiti Crkvu Kristovu tijekom tamnih trenutaka njezine povijesti. Od početka 6. stoljeća, naglašava autor, doktrinarno neznanje postaje tako rašireno da se isticanje evanđeoske istine smatralo novošću o kojoj kao da se nikad prije nije čulo govoriti.

Očito je, potvrđuje Vlačić, da protestanti 16. stoljeća ne samo da ispovijedaju evanđeosku istinu nego su u minulim stoljećima imali istinske prethodnike. Ideja »prethodnika« u *Katalogu svjedoka istine* uzeta je u najširem i negativnom smislu.¹³ Tu se ne misli na doktrinarne predšasnike protestantizma, jer je dok-

torima odnosno učiteljima Crkve u Vlačićevoj knjizi rezervirano razmjerno malo prostora, nego se pod tim pojmom želi obuhvatiti sve protivnike papinstva. »Svjedoci istine« su svi oni koji su se tijekom petnaest stoljeća povijesti kršćanstva na bilo kakav način suprotstavili papama. Jedan od takvih bio je hrvatski dominikanac Andrija Jamometić,¹⁴ tragična ličnost pokušaja obnove Crkve za pontifikata Siksta IV (1471–1484), o kojem Vlačić piše s puno benevolentnosti i simpatija.¹⁵

Marljivim prikupljanjem dokumenata Vlačić je obradio nekih 370 imena. Taj će se broj udvostručiti u drugom izdanju. »Svjedoci« prvih deset stoljeća kršćanstva obuhvaćaju oko 200 stranica *Kataloga*, dok je nešto više od 400 stranica posvećeno onima iz 11–15. stoljeća.

Matija Vlačić na dugo i na široko tumači suprotstavljanje pojedinih nacionalnih crkava centralističkim težnjama Rima, kao npr. oporbu Francuske crkve Rimskoj kuriji. Naš historičar najprije obrazlaže politiku francuskih vladara, stav Sorbonne i njezin apel za samosvojnost Galikanske crkve.¹⁶

Najveći dio Vlačićeva *Kataloga* odnosi se na dokumente koje je ovaj prikupio i objavio u svojim prethodnim publikacijama. Tako npr. koristi izvratke iz srednjovjekovnih kronika (*Chronica maiora* Mateja Pariškog), satiričkih i elegijskih pjesama (Dante, Baptist iz Mantove), teoloških rasprava (*Protiv rimskog primata* Nila iz Soluna), povijesti (*Donatio Constantini* Lorenza della Valle), politike (*Defensor pacis* Marsilija Padovanskog) kao i iz drugih područja humanističkih znanosti. U *Katalogu svjedoka istine* često se poziva na svoje historijske edicije (npr. *Antilogia papae*) ali i podsjeća čitatelje na ine povijesne tekstove i izdanja kojima se obilno služi.¹⁷

MATIJA VLAČIĆ I VALDEŠKO–REFORMISTIČKA UČENJA

U predgovoru *Kataloga svjedoka istine* hrvatski povjesnik obrazlaže svoj posve novi metodološki pristup proučavanju valdeško–albigeške avanture koji će s vremenom prihvatiti i mnogi protestantski povjesničari.

Vlačić ističe: »Papistima suprotstavljamo činjenicu da ima malo doktora i slušača Riječi, ali je mnogo onih koji su osjetili da stvarnost nije na strani naših

protivnika nego na našoj.« Ovo njegovo »upozorenje čitatelju« predstavlja povijesnu prekretnicu u kojoj protestantska historiografija želi naći svoje povijesno određenje. S mnogo osobne darovitosti i uz pomoć bogate i raznovrsne dokumentacije pokušava on dati autentičan odgovor na argument preskripcije katoličkih historičara. Učeni Istranin želi odgovoriti na odioznu kvalifikaciju katolika koji protestantizam smatraju »novotarijom« što je, tvrdi on, »posve lažni sofizam papista«. ¹⁸

Ovaj neumorni povijesni djelatnik oteo je zaboravu temeljne tekstove za razumijevanje evangeličkih gibanja na području zapadne kršćanske ekumene u srednjem vijeku. Među inim Vlačić je pronašao *Raspravu o valdenzima* Anonymusa iz Passaua, koji naš historičar krivo pripisuje talijanskom inkvizitoru Rajneru Sacconiju (+1260). ¹⁹ U nauci Petra Valda i njegovih sljedbenika, a ne u doktrini katara, Vlačić pronalazi elemente koje će Luther i Calvin kasnije unijeti u sustav protestantskog vjerovanja, kao što je naglašavanje Svetog pisma kao jedinog izvora vjere (tj. »sola Scriptura«), nijekanje čistilišta, svođenje sakramenata na krštenje i euharistiju, potpuno obezvređivanje crkvene tradicije, osporavanje papine centralizatorske vlasti, inzistiranje na pričesti pod jednom prilikom (tj. kruhom), oprost, liberalizacija svećeničke ženidbe i u protestantskoj historiografiji toliko ponavljano poistovjećivanje Rima s Babilonom. ²⁰

Matija Vlačić pomno prati sudbinu valdenza. Protjerani iz Lyona, sljedbenici Petra Valda (Valdesa) najprije su se raspršili diljem Francuske, osobito u području Narbonne, potom su prešli Alpe da bi potražili utočište u Italiji, Austriji, Bavarskoj, Češkoj, a dijelom i u našoj Bosni. ²¹

Hrvatski povjesnik naglašava da su i albigenzi posjedovali neke od istina koje će prihvatiti Reformacija. Kad podsjeća na raspravu, koja je ljeti 1207. održana u Montréalu u južnoj Francuskoj, Vlačić precizira da za albigenze Rimski crkva nije bila ni sveta, ni apostolska, ni Crkva Kristova, niti su je utemeljili Krist i apostoli nego obični grešni ljudi. Crkva prvih stoljeća izdala je evanđeosku poruku kad je prihvatila materijalna dobra u vrijeme pontifikata pape Silvestra I (314–335). ²²

Vlačić ističe da je valdeško učenje bliže Evanđelju od nauka Jana Husa i Johna Wyclifa. Ne poziva se začudo na Crkvu bosansko-humskih krstjana, koji su za sebe tvrdili da su »prava crkva apostolska«. ²³

Manje rasprave i bogat izbor rukopisa pripremaju *Katalog svjedoka istine* (Basel 1556), a ovaj magdeburške *Centurije*.

Ideja i plan *Centurija* Vlačićevo je djelo, a ono je zamišljeno kao široka povijesna enciklopedija s polemičkom tendencijom.

Matija Vlačić 1554. iz Magdeburga šalje svojim prijateljima i učenicima pismo u kojem obrazlaže smisao i cilj svojih proučavanja kao i karakter čitavog pothvata. Plan je podastri mnogim poznatim ličnostima Reformacije kao što su Jean Calvin, carski savjetnik Gaspard von Niedbruck, vojvoda rektor Otto von Heinrich, bibliofil Marcus Wagner i najbliži suradnici našeg reformatora Johann Wigand i Matheus Judex.²⁴

Magdeburški centurijatori pod Vlačićevim vodstvom ne proučavaju crkvenu povijest isključivo s protestantskog motrišta. Oni se također u svom pisanju usredotočuju na unutarnji razvoj dogmi i crkvenih institucija. Prvotno sintetičko i strogo kronološko prikazivanje povijesnih zbivanja zamijenit će nešto kasnije — uvijek pod Vlačićevim vodstvom — analitički plan koji povijest Crkve prikazuje u susljednim etapama njezina cjelokupnog razvoja.

Godine 1554. Matija Vlačić objavljuje cilj *Centurija*: dokazati historijskim postupkom da su papisti iskrivili kršćansku nauku dok protestanti slijede njezin integralni kontinuitet.

U vidu teoloških diskusija Vlačić nastoji prikupiti širok arsenal dokumenata. Htio je kršćanima otkriti prošlost Crkve i ukazati na prisutnost zabluda. Trinaest svezaka *Centurija*, od kojih svaki predstavlja po jedno stoljeće crkvene povijesti — o čemu svjedoči i naslov djela — objavio je ugledni baselski izdavač Johann Oporin.²⁵

TEOLOG PVIJESTI

Matija Vlačić je ne samo povjesnik nego i teolog, koji stoji na stanovištu da je povijest Crkve integralni dio teologije. Nasuprot profanoj povijesti, usredotočenoj na istraživanje zbivanja koja stavljaju djelovanje čovjeka u središte svemira, sakralna bi povijest — prema našem povjesniku — trebala isticati

biće, volju i djelovanje Božje. Dosljedan svojim strogo biblicističkim koncepcijama, u povijesnim događanjima Vlačić nipošto ne traži oslonac za svoju vjeru. Uvjeren je naime da nauk, koji razlažu crkveni ljudi nema nikakve garancije nepogrešivosti. Prvi zadatak crkvenog historičara — prema Vlačiću — odnosi se na raspoznavanje istinskih i lažnih doktora.

Naš učenjak promatra svijet kao zatvoreni prostor u kojemu se suprotstavljaju dobro i zlo. Djela poput *Kataloga svjedoka istine* i *Centurija* neophodna su za otkrivanje krivovjerja. Zato i toliko naglašava važnost povijesti u razotkrivanju vjekovne taktike sotone. Vlačić opovrgava manihejsko poimanje povijesti, jer je svjestan da dobro i zlo mogu egzistirati zajedno u jednom te istom čovjeku. Slično je i s crkvenom poviješću. Prema Vlačiću, doktrinarno kvarenje unutar Crkve datira još od vremena učenika apostolâ. Uvjeren je da je do krivog tumačenja Svetog pisma došlo zbog pozivanja na paganske filozofe.

Crkva prvih stoljeća sačuvala je evanđeoski duh sve do pontifikata Grgura Velikog (590–604), a prevaga papinstva nakon spomenutog pontifikata predstavlja veliki zaokret u povijesti kršćanstva.²⁶ Vlačić primjećuje da se »rođenje Antikrista na Zapadu podudara s pojavom Antikrista na Istoku, tj. Muhameda i islama«. Zapadni Antikrist je papa, apokaliptička zvijer s deset rogova i sedam glava.²⁷

Naš povjesnik, kao i Luther, papu poistovjećuje s Antikristom, podsjećajući svoje suvremenike na »jedanaesti sat« i skori sudnji dan.²⁸ Hrvatski humanist i reformator uočava stalnu prisutnost »svjedoka istine« u kršćanstvu. Iako katolicizmu niječe doktrinarni kontinuitet koji bi bio utemeljen na postojanju institucija, ipak odbacuje i stavove spiritualista prema kojima se Bog obraća pojedincima i cijelom čovječanstvu izravno i bez ljudskih posrednika.

VLAČIĆEV DOPRINOS POVIJESNIM STUDIJIMA

U kojoj mjeri Vlačićevo povijesno djelo, osobito *Katalog svjedoka istine* i *Centurije*, predstavlja novost i određeni pomak u razvoju povijesne znanosti?

Vlačićeva je originalnost prije svega u činjenici da je marljivi istražitelj povijesti kršćanstva pronašao i javnosti predao velik broj historijskih dokumenata.

nata i drugih vrela iz kršćanske antike i srednjovjekovnog razdoblja. Njegova su otkrića znatno obogatila zajednički fond polemičkih tekstova i potakla dijalog protestanata i katolika.

Hrvatskom učenjaku dugujemo između ostaloga »editio princeps« rasprave *De correctione episcopi et papae* Petra Damijanskog (+1072), anonimni traktat o investituri biskupa iz 1100. godine, disertaciju o valdenzima anonimnog pisca iz Passaua (13. st.), *Libellus de aetatibus Ecclesiae* (oko 1300), a otkrio je također spis *Historia Francorum* Grgura iz Toursa (oko 538–594) i *De errore profanarum religionum*, oštar i polemički intoniran tekst protiv poganstva, koji je između 346. i 350. sastavio Firmicus Maternus.²⁹

Vlačičeve historijske koncepcije vidljivo se podudaraju sa zamislama prvih reformatora. Iako naš povjesnik ne pripada nijednoj povijesnoj školi, ne može se reći da djeluje izolirano. U Wittenbergu 1548. Vlačić je pod snažnim utjecajem Filipa Melanchtona, prvog reformatora koji se ozbiljno zanimao za povijest. Ne manje na nj utječe njegov zemljak Petar Pavao Vergerije Mlađi (1498–1565).³⁰ *Katalog svjedoka istine i Centurije* pozitivno utječu na pisce crkvene povijesti.

Proučavanjem mnogobrojnih aspekata unutarnjeg života Crkve Vlačić je proširio povijesno područje i na istraživanje o nauku Crkve, bogoštovlju, sakramentima, organizaciji zajedništva itd. U ovim istraživanjima stekao je ugled pionira, jer u navedenoj domeni nije mogao imati nikakvog prethodnika.

Vlačić je stekao neprocjenjive zasluge objavljivanjem ne malog broja prije njega javnosti nepoznatih tekstova i svojom bogatom erudicijom na polju literature onoga doba, čime je umnogome zadužio povijesnu znanost i bio uzor povjesničarima svog i kasnijeg vremena, pribavivši im enormnu dokumentaciju koja je, provjerena metodom suvremene povijesne kritike, još uvijek dragocjeni izvor za historičare naše epohe.³¹

Rijetki protestantski povjesničari prihvaćaju Vlačičeve povijesne koncepcije. Kalvini se nikad izravno ne pozivaju na *Katalog svjedoka istine*, u svakom pogledu izvrsno povijesno djelo, i to unatoč činjenici da im je cilj istovjetan. Ni Vlačičev utjecaj na anglikanske povjesničare nije naročit. Ma kako to zvučalo nevjerojatno, katolički su historičari prvi istaknuli povijesno značenje i znanstveni ugled Vlačičevih radova. Ugledna imena katoličkih povjesničara i crkvene historiografije poput kard. Baronija, Medine, Sandersa i drugih

svjedoče o umijeću kojim je historičar iz Istre ostvario djelo velike vrijednosti, objelodanivši mnoge znanstvenoj i široj javnosti nepoznate rukopise, koliko u svojim osobnim publikacijama toliko i u *Centurijama*, pojasnivši na taj način mnoga do njega i njegovih radova neistražena i dotad nepoznata područja.

BILJEŠKE

¹ Istraživanjima o životu i djelu Matije Vlačića Ilirika više se bave povjesničari hrvatske književnosti i filolozi: F. BUČAR, *Reformacija među Hrvatima po Istri*, Zagreb 1918; M. MIRKOVIĆ, *Matija Vlačić Ilirik*, Zagreb 1960; ISTI, uvodna rasprava uz izdanje Vlačićeva *Kataloga svjedoka istine*, Zagreb 1960, str. XI–LXIX; M. KOMBOL, *Povijest hrvatske književnosti do narodnoga preporoda*, Zagreb 1961; K. GEORGIJEVIĆ, *Hrvatska književnost od XVI do XVIII stoljeća*, Zagreb 1969, 13–37; Z. ČRNJA, *Kulturna povijest Hrvatske 2*, Rijeka 1978, 106–119.

² O uzrocima, povodu i stavovima Reformacije u odnosu na zapadni katolicizam i sukobu pojedinih reformatora s Rimom pisano je mnogo. Zanimljiv povijesni prikaz Reformacije i njezinih mehanizama čitatelj će naći u P. CHAUNU, *Le temps des réformes. II. La Réforme protestante*, Paris (Editions Complexe) 1984.

³ O Vlačiću povjesničaru usp. P. POLMAN, *Flacius Illyricus, historien de l'Eglise*, Revue d'histoire ecclésiastique, XXVII/1931, 27–73.

⁴ K. MIRKOVIĆ, uvod u *Katalog svjedoka istine*, str. XIII–XIV.

⁵ P. POLMAN, *Flacius*, str. 28; J. F. GILMONT, *Flacius Illyricus*, Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastique, XVII/1971, col. 311–312.

⁶ P. POLMAN, *Flacius*, str. 34–37; J. F. GILMONT, *Flacius Illyricus*, col. 315–316.

⁷ J. F. GILMONT, *Flacius Illyricus*, col. 312.

⁸ O tehnicima Vlačićevih istraživanja v. P. POLMAN, *Flacius*, str. 37; J. F. GILMONT, *Flacius Illyricus*, col 314–315.

⁹ Vlačićeva koncepcija *Centurija* polemičkog je karaktera. O njegovoj suradnji s Ivanom Wigandom i Matijom Judexom v. P. POLMAN, *Flacius*, str. 37–38.

¹⁰ Sulpicij Sever (oko 360–420), kršćanski pisac, autor *Kronike* (od postanka svijeta do 420.) i *Života sv. Martina*.

¹¹ Marsilije Padovanski (1275–1343), filozof i pisac političkih eseja, autor djela »Defensor pacis« (1324) u kojem se zalaže za sekulariziranje društvenog života. Crkvu smatra čisto ljudskom ustanovom a papinoj vlasti pretpostavlja autoritet općeg crkvenog sabora (koncilijarizam!).

¹² Usp. P. POLMAN, *Flacius*, str. 32.

¹³ *Ibid*, str. 35.

¹⁴ O Andriji Jamometiću (1420/30–1484) v. I. TOMLJENović, *Uz 500. obljetnicu smrti hrvatskog dominikanca Andrije Jamometića*, *Croatia christiana periodica*, VIII (1984) 14, str. 203–212; N. KLAİĆ, *O porijeklu hrvatskog dominikanca Andrije Jamometića, znamenitog borca za reformu*, *Croatia christiana periodica*, XI (1987) 19, str. 1–8; F. ŠANJEK, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata 1*, Zagreb 1988, str. 384–387.

¹⁵ FLACIUS ILLYRICUS, *Catalogus testium veritatis*, Basel 1556, str. 1003–1004.

¹⁶ *Ibid.*, str. 270–310 i 471–477 (izd. Strasbourg 1562).

¹⁷ P. POLMAN, *Flacius*, str. 55–62; J. F. GILMONT, *Flacius Illyricus*, col. 315–316.

¹⁸ FLACIUS ILLYRICUS, *Catalogus*, izd. Lyon 1597, fol. 6v.

¹⁹ Rajner Sacconi, obraćeni katarski »haeresiarha« i katolički kontroverzist, autor »Sume o katarima i leonistima« (1250) u kojoj prikazuje i utjecaj heterodoksnih elemenata iz Hrvatske na talijanske patarene. Usp. F. ŠANJEK, *Raynerius Sacconi*, *Archivum Fratrum Praedicatorum*, XLIV/1974, str. 31–60; ISTI, *Dualističko–evangelički pokret u XIII stoljeću u svjetlu Sacconijeve »Sume o katarima i leonistima« (1250)*, *Bogoslovska smotra*, XLVI (1976) 3, str. 285–305.

²⁰ Usp. FLACIUS ILLYRICUS, *Catalogus*, *ibid.* 533.

²¹ Tekst posvećen »braći valdovcima« objavljen je na hrvatskom jeziku. Usp. MATIJA VLAČIĆ ILIRIK, *Katalog svjedoka istine*, Zagreb 1960, str. 190–225. O progonima valdeza v. M. LOOS, *Les derniers cathares de l'Occident et leurs relations avec l'Eglise patarine de Bosnie*; *Historijski zbornik — Šidakov zbornik*, XXIX–XXX/1976–1977, str. 113–126; F. ŠANJEK, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, str. 244–245.

²² Ovu tvrdnju nalazimo u pobornika grgurovske reforme u 11/12. stoljeću ali i u naših bosanskih krstjana. Usp. *Raspravu između rimskog kršćanina i bosanskog patarena*, izd. F. RAČKI, *Prilozi za poviest bosanskih patarena*, *Starine*, I/1869, str. 112; F. ŠANJEK, *Bosansko–humski krstjani*, Zagreb (ACC 6) 1975, str. 87 i 108.

²³ F. ŠANJEK, *Bosansko–humski krstjani*, str. 179–183 (oporuka »gosta« Radina Butkovića).

²⁴ P. POLMAN, *Flacius*, str. 37–38; J. F. GILMONT, *Flacius Illyricus*, col. 319.

²⁵ Serija od trinaest svezaka tiskana je u razdoblju između 1559. i 1574. godine. Usp. P. POLMAN, *Flacius*, str. 38.

²⁶ Vlačić se posebno obara na pape od Grgura VII do Aleksandra III uz inzistiranje na izmišljotinama poput one o papisi Ivani. Usp. G. BAREILLE, *Flacius Illyricus*, *Dictionnaire de théologie catholique*, XVI/1924, col. 11.

²⁷ Usp. *Otk* 13, 1–5.

²⁸ Vlačić govori o dva Antikristova roga, islamskom i rimskom. Usp. *Centuria VII*, col. 21 (P. POLMAN, *Flacius*, str. 46).

²⁹ Usp. P. POLMAN, *Flacius*, str. 55–57.

³⁰ U svezi s istarskim protestantizmom upozoravamo na izvrstan prilog N. CRNKOVIĆA, *Protestanti i »protestanti« u Istri i na Kvarnerskim otocima u 16. i 17. stoljeću*, *Croatia christiana periodica*, IX (1985) 16, str. 47–62.

³¹ Vlačićevi povijesni radovi nemaju većeg utjecaja na protestante. U reformacijskim krugovima ograničena je difuzija njegovih spisa. *Katalog svjedoka istine*, objavljen 1556, znatno proširen 1562, preveden na njemački 1573, naknadno prerađen u kalvinističkom duhu i tiskan 1597. i 1608, bilježi još četiri izdanja tijekom 17. stoljeća. Sličnu sudbinu doživjele su i *Centurije*.